

POREDAK, KONSTITUCIONALIZAM, DEMOKRACIJA

Tihomir Cipek

*Sveučilište u Zagrebu,
Fakultet političkih znanosti*

Primljeno: svibanj 2007.

U knjizi Milana Podunavca,* profesora na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, traži se odgovor na ključno pitanje suvremene političke teorije: zašto se uspostavlja i kako funkcionira suvremena politička zajednica? Radi se o analizi složenog odnosa između slobode, sigurnosti i demokratskog legitimiteta. Razlažući političku teoriju najznačajnijih suvremenih mislilaca, autor naglašava veliku spoznajnu vrijednost normativne teorije u razumijevanju aktualnih političkih prilika. Propast totalitarnih i autoritarnih diktatura u Srednjoj i Istočnoj Europi, najnovija globalizacija terorizma, ali i dolazak na vlast populističkih režima u Poljskoj i Slovačkoj, političke napetosti u Mađarskoj te nadasve nesposobnost političkog društva Srbije da konsolidira demokratski poredak pokazuju aktualnost Podunavčeve političke misli. Problem konsolidacije demokracije u Srbiji, koji se uvijek nanovo postavlja

kao središnja i zasad nesavladiva zapreka prilagođavanju srpskog društva europskim kriterijima, u središtu je autorove pozornosti. U svojem razmatranju on izvrsno kontekstualizira političku teoriju i pokazuje njezinu pravu svrhu u oblikovanju demokratske političke kulture.

U prvom dijelu knjige, naslovljenom "Poredak", autor je ukazao na osnovni predmet svoga teorijskog promišljanja: analizu procesa formiranja demokratskoga političkog poretka. Istaknuto je da su institucije modernoga političkog poretka bitno određene kontekstom modernih vjerskih ratova u Europi. Time je odmah na početku vidljiv vrstan Podunavčev metodički postupak, prisutan u cijeloj knjizi kroz tematiziranje svih političkih fenomena u njihovom povijesnom kontekstu. Najprije je na primjerima Machiavellijeve i Hobbsove teorije prikazan razvitak struktura i normi koje oblikuju političke institucije, zatim su na temelju djela mađarskog politologa i povjesničara Istvana Biboa opisane odrednice razvoja europske političke povijesti koje su omo-

* Milan Podunavac, *Poredak, konstitucionalizam, demokracija*, Beograd, Čigoja štampa, 2006.

gućile uspostavljanje europskog ideala: demokratskog poretka. Uz grčku i rimsku povijest istaknut je odlučan doprinos kršćanstva, koje je u temeljima etike suvremenih demokracija. Učenje sv. Augustina zahtijevalo je da kralj u svojoj vladavini slijedi načela pravednosti koja su davala legitimitet njegovoj vladavini. Kršćanska se etika uspostavila kao izvorište moraliziranja politike, što je vodilo k prihvaćanju vladavine zakona i na taj način razdvajalo Europu od orijentalnih despocija. Vladavina zakona imala je za cilj smanjiti nasilje i strah u društvu, a to je u osnovi svakog pokušaja organiziranja političke zajednice. Organizirani je poredak stoga utemeljen na formuli – zaštita i poslušnost, koja je razložena komparativnim prikazom teorije Thomasa Hobbesa i Carla Schmitta. Rezimirajući Hobbesovu teoriju, autor je zaključio da je ona utemeljena na stavu da isključivo poslušnost državi može jamčiti očuvanje života pojedinca. Država i individuum stoga se nalaze na zajedničkom putu. Schmitt pak tvrdi da postoji inherentan sukob između liberalnog individualizma i njegova moralnog diskursa. Naime preko demokratskog ideala zapravo se teži stvaranju homogenog identiteta. Narod je u empirijskom smislu samo mnoštvo pojedinaca na određenom teritoriju, ali u političkom smislu – kako to naglašava Schmitt – narod se sastoji od etničke i kulturne istovjetnosti koja se želi jasno razgraničiti spram drugih. U navedenom tumačenju nalazi se središnje pitanje koje se kao nosivi motiv javlja kroz cijelu knjigu: koliko je poretku potrebno jedinstva da se ne bi raspao i pretvorio u kaos (ne-poredak) te na čemu se to jedinstvo treba temeljiti? Ukratko rečeno, radi se o pitanju odnosa između političkog i kul-

turnog identiteta. Danas se naime kao jedno od najznačajnijih političkih pitanja javlja dilema o tomu može li se politički identitet razviti nezavisno od kulturnog, odnosno ne pretpostavlja li ipak svako političko jedinstvo ujedno i nekakvo kulturno jedinstvo. U tradiciji Schmitta ustvrdilo bi se da je kulturno jedinstvo preduvjet političkog. To ističe i autor citirajući Ulricha Preussa, koji smatra da se u Schmitta političko jedinstvo zasniva na “pretpolitičkim” osobinama poput etničnosti i nacionalnosti, a nacija traži da bude institucionalno predstavljena u državi. Stoga postojanost države ne ovisi o pravnim normama, nego je naprosto bitna činjenica kolektivnog života. Nasuprot tomu, liberalna teorija smatra da politički identitet ima primat nad kulturnim, ističe važnost institucionalnog dizajna i zagovara politiku multikulturalizma.

Svoju poziciju u navedenim teorijskim prijedorima Podunavac je elaborirao u nekoliko poglavlja u kojima vrsno analizira “negativne režime”: tiraniju, despociju, cezarizam, diktaturu i totalitarizam. Osobito je značajna njegova analiza teorije diktature Franza Neumanna, koja mu omogućuje da definira “negativan režim” Slobodana Miloševića. Podunavac smatra da je proizvođenje straha od neprijatelja bio glavni energetska princip Miloševićeve vladavine. Komunističku utopiju zamijenila je organska utopija o egzistenciji vječne i jedinstvene srpske nacije. Organski je ideal reducirao srpsku politiku na odnos prijatelj – neprijatelj, a osnovni motiv političkog djelovanja postaje uništenje svih “neprijatelja” srpskog naroda.

Podunavac se pita: zašto se nakon rušenja Miloševićeva režima demokracija nije uspjela konsolidirati? Odgovor

ne traži u površnim tezama koje govore o lošem vođenju javnih politika, npr. socijalne ili zdravstvene, svodeći politiku isključivo na materijalne interese, nego postavlja ključno pitanje o formi i funkciji srpskoga političkog i kulturnog identiteta. On naime smatra da je za stabilnu demokraciju u Srbiji potreban jedan potpuno nov kolektivni identitet. Izvršno je obrazložena teza da je ključni problem Srbije nesposobnost njezina političkog društva da spoji snagu kolektivnog identiteta, koju daje nacionalizam, s liberalnim političkim institucijama. U Srbiji se stoga i dalje traži temeljni konsenzus o osnovnim vrijednostima političke zajednice, a sve dok je tako, Srbija će ostati nedovršena država.

Konstitucionalizam je predmet drugog poglavlja knjige, u kojem autor nastavlja sa svojim izvrsnim metodičkim postupkom. Najprije prikazuje osnovne značajke relevantnih političkih teorija, a onda pomoću njih analizira situaciju u Srbiji. Rasprava o konstitucionalizmu oblikovana je kao diskusija o mogućnostima uspostavljanja liberalnog i otvorenog društva u Srbiji, "izliječenog" od imperijalnoga velikosrpskog nacionalizma. Istaknuto je da se na putu izgradnje takva društva nalazi nekoliko glavnih zapreka: organska, nedemokratska politička kultura, paternalističko nasljeđe starog Miloševićeva režima i – smatram najvažnija – imperijalna svijest koja onemogućuje da se dovrši proces teritorijalizacije srpske politike. Naime rijetko tko u srpskoj politici zna gdje su granice srpske države, a definirane državne granice pretpostavka su izgradnje moderne nacionalne države i odustajanja od imperijalne politike. Stoga bi čitatelj bio još zahvalniji kada bi fenomen ne-

moćnosti teritorijalizacije srpske politike bio detaljno istražen. Smatram da on bitno određuje političku kulturu srpskog društva, koje je još uvijek dobrim dijelom obuzeto idejom imperijalnog širenja.

U knjizi se razmatra i odnos prema načelima "korektivne pravde" usmjerene k svladavanju prošlosti. Autor zastupa tezu da se srpsko društvo treba u prvom redu orijentirati prema izgradnji novih konstitucionalnih rješenja okrenutih k budućnosti. Svoj stav temelji na tezi da je osnovna vrijednost liberalnog poretka sloboda, a ne istina. Stoga smatra da načela korektivne pravde ne treba radikalno primjenjivati. Prošlost treba prevladati i ostaviti iza sebe, a ne stalno podgrijavati i služiti se njome u aktualnim političkim obračunima. Ta se teza načelno može prihvatiti, no pitanje je da li je primjerena aktualnim srpskim prilikama. Naime očito je da Srbija ima velikih poteškoća s konsolidacijom demokracije upravo zato što se srpsko društvo nije spremno suočiti s prošlošću. Ono se nije suočilo s time da je srpsko vodstvo krivac za agresiju na susjedne zemlje i da poraz u ratovima koje je Srbija pokrenula ima svoju cijenu. Nije došlo do kažnjavanja krivaca, obeštećenja žrtava, ni do uključivanja sadržaja iz nedavne prošlosti u obrazovni proces s ciljem izgradnje demokratske političke kulture. Ukratko, Srbija nije izgradila demokratsku politiku svladavanja prošlosti, a to je pretpostavka demokratske konsolidacije.

Formiranje konstitucionalnog konsenzusa o načinu obnove i redefiniciji zajedničkoga političkog identiteta, ističe Podunavac, temeljna je zadaća političkog društva u Srbiji. Dobro je obrazložio svoju osnovnu tezu prema kojoj su poteškoće u konsolidiranju srpske

demokracije uzrokovane nesposobnošću usuglašavanja nacionalnog i liberalnog načela. Zapadne su demokracije pomoću nacionalnog načela oblikovale osjećaj kolektivnog identiteta i solidarnosti, dok su na liberalnim načelima izgradile institucionalne temelje slobodnog razvoja pojedinca. Rješenje “konstitucionalnog problema” vidi u izgradnji ustavnog patriotizma, koji bi omogućio da se identitet i lojalnost političkoj zajednici oblikuju iz samog ustava, odnosno iz njegovih liberalno-demokratskih vrijednosti. Ustavni patriotizam trebao bi spojiti vrijednosti nacionalne solidarnosti i tradicije s univerzalnim republikanskim institucijama utemeljenima na liberalnim i demokratskim idejama.

Jedno od najvažnijih teorijskih uporišta knjige čini autorova jasno obrazložena normativna pozicija koja slavi demokratski etos i demokratski politički poredak. Uspješno su izložene glavne teze najvažnijih mislilaca demokracije, od Periklova govora, preko Pocockove interpretacije Machiavellijeve teorije i Tocquevilleove pohvale demokratskog etosa do analize najnovijih strukturalnih deficita demokracije. Upozorava se da je najveća opasnost za slobodu modernog društva legitimiranje despotičkog režima demokratskim sredstvima. U središtu je pozornosti Rawlsov i Habermasov model deliberativne demokracije koji nastoji obnoviti normativnu dimenziju demokratskog etosa. Na tragu njihovih teorija Podunavac je u središte svog interesa stavio analizu odnosa između načela narodnog suvereniteta i liberalnih vrijednosti. Naglašava se da je temeljno polazište deliberativnog modela demokracije teza o potrebi uspostavljanja veće suglasnosti o osnovama političke zajednice,

suglasnosti koja će biti jača od pukog pridržavanja procedure demokratskog odlučivanja. Smatra da s obzirom na najnovija politička zbivanja uzrokovana globalizacijom treba redefinirati demokratsko građanstvo. Tim nas zaključkom uvodi u raspravu o pitanjima multikulturalizma. Istaknuo je da multikulturalistička teorija polazi od pretpostavke da sve posebne zajednice (etničke, nacionalne, rodne, vjerske) treba jednako tretirati. Niti jedna zajednica, bez obzira na svoju brojnost i snagu, tvrde pristaše multikulturalizma, nije unaprijed ovlaštena da državu progłosi svojom. Podunavac je izvrsno primijetio da ta teza stvara trajnu napetost između načela suverenosti te načela ljudskih prava i građanstva. Naglasio je da procesi globalizacije, koji istovremeno stvaraju nove kolektivne identitete i dovode u pitanje stare, dodatno zaoštavaju navedeni problem. Naime demokracija je forma vladavine koja je osmišljena za nacionalnu državu, a procesi globalizacije sve više dovode u pitanje njezinu suverenost. Smatra da to traži novo propitivanje odnosa između univerzalnosti ljudskih prava i nacionalnog načela. Na tragu navedenog pitanja istaknuo je da niti jedna država članica Europske unije ne omogućuje strancima da glasuju na nacionalnim izborima. Postoji dakle neka vrst napetosti između “aktivnoga građanstva” i “nacionalnog članstva”.

Podunavac je intelektualno hrabro i odgovorno nastojao odgovoriti na jedno od ključnih pitanja demokratske teorije: je li uopće i kada je opravdano upotrijebiti pravna sredstva protiv neprijatelja demokracije ili, drugačije rečeno, koliko daleko demokracija može ići u svojoj zaštiti, a da samu sebe ne dovede u pitanje? U svojoj analizi ula-

zi u samu bit problema i vrsno propituje strukturalnu napetost između načela legaliteta i legitimiteta. Izložene su glavne teze C. Schmitta, Hansa Kelsena i Hermana Hellera. Osobito je poticajna rasprava o Schmittovu teorijskom stavu prema kojem je temeljno političko pitanje: tko je neprijatelj ustava i države? Istaknuto je da se tek odgovorom na navedeno pitanje uspostavljaju uvjeti za oblikovanje homogene političke zajednice. Schmittovoj teorijskoj poziciji autor suprotstavlja političko-pravnu teoriju Hansa Kelsena, koji naglašava formalno-pravne aspekte političkog poretka, dok pitanje o pretpolitičkim i predustavnim temeljima ustava uopće ne postavlja. Nakon što je izvrsno analizirao navedene teze, Podunavac uvjerljivo pokazuje zašto prihvaća Hellerovu teorijsku poziciju. Smatra da su njezine prednosti zasnovane na zagovaranju povezanosti i ravnoteže između načela legitimiteta i legaliteta. Stabilna demokracija stoga traži usuglašavanje pravnog poretka i temeljnih političkih vrijednosti na kojima se temelji politički sustav. Pretpostavka stabilnoga demokratskog poretka jest povjerenje građana u osnovna načela i institucije na kojima se zasniva demokracija. Ponovo se vraćamo temeljnom motivu ove izvrsne knjige: demokratskom etosu. Podunavac na kraju ponovo ističe da bez konsenzusa o temeljnim vrijednostima političke zajednice nije moguće formirati djelotvoran i stabilan demokratski poredak. No ukoliko probleme demokracije sagledamo u globalnom kontekstu, vidjet ćemo da se demokratski etos dovodi u pitanje neprekidnim inzistiranjem na individualizaciji individuuma. Čitatelji bi vjerojatno bili još zahvalniji da je Podunavac razmotrio i navedeno pitanje. Izgleda

naime da je problem suvremene demokracije: postepeno nestajanje njezina osnovnog subjekta – građanina zainteresiranog za opće dobro i politički angažman. Za to nije krivo samo nasljeđe prošlosti bremenite diktaturama, nego upravo najnoviji društveni razvoj. Danas su naime u javnom zapadnjačkom diskursu dominantne teorije koje naglašavaju slobodu potvrđivanja vlastite osobnosti, koje smatraju da podvrgavanje isključivo vlastitim željama omogućuje ispunjenost pojedinca. Na taj način zapravo veličaju narcizam, patologiju ideje o slobodnom pojedincu kojemu se svi trebaju klanjati. Takav pristup slobodi naročito je živ u dominantnim pedagojskim učenjima utemeljenima na liberalizmu, koja su u potpunosti koncentrirana na pojedinca, pa zanemaruju društveni kontekst odgoja. Te teorije gube iz vida da se do ispunjena pojedinca može doći samo u obitelji, u društvu, u političkoj zajednici. Nijekati tu povezanost, važnost obitelji i društvenih institucija jednako je opasno za demokraciju kao i negacija individualnih prava. Pojedinaac može biti slobodan upravo zato što mu to omogućuju zajednica i društvo, političke institucije. Zanemarivati tu vezu znači ne vidjeti važnost građanske odgovornosti. Demokratski etos naime zahtijeva od građana da budu svjesni da se njihova pojedinačna sloboda može ostvariti tek kroz odgovoran odnos prema političkoj zajednici. Na kraju treba istaknuti da su autorove teze vrlo kritične, dobro utemeljene ne samo u političkoj teoriji, nego izvrsno pokazuju povezanost teorije sa “svijetom života”. Stoga nam Podunavčeva kritika omogućuje da sagledamo negativnu funkciju starih struktura srpske politike koje naglašavaju važnost pretpolitičkog kosovskog mita

koji onemogućuje konsolidaciju demokratskog sustava u Srbiji. Postaje jasno zašto se srpska politika ne može umiriti i krenuti prema europskim integracijama, i to unatoč tome što joj Europska unija oprašta čitav niz propusta. Vjerojatno bi analiza bila još bolja da je uz teorijsko-normativnu u nju uključena i historijsko-antropološka argumentacija, koja bi omogućila da se u svjetlu povijesnih struktura dugog trajanja još bolje sagledaju veliki demokratski defeciti srpskog društva i politike. No i bez toga je Podunavac napisao sjajnu knji-

gu, kojom je izvrsno objasnio zašto današnje srpsko društvo nije sposobno postići temeljni dogovor o univerzalnim moralnim i političkim normama na kojima bi se zasnovao demokratski politički poredak. Vrsnim interpretacijama političke teorije uspio je objasniti zašto je Srbija nedovršena država. Riječju, radi se o izvrsnoj knjizi, koju preporučujem hrvatskoj javnosti zainteresiranoj za političku teoriju koja nije ostala zatvorena u samu sebe, nego omogućuje da bolje razumijemo suvremena politička zbivanja.